

Zachowanie dziedzictwa kulturowego na obszarach wiejskich

Zbigniew Kuriata, Irena Niedźwiecka-Filipik

Preservation
of the Cultural
Heritage in the
Rural Areas

Wprowadzenie

Introduction

W chwili obecnej daje się zauważyć tak w mieście, a szczególnie na wsi, postępujące zawłaszczanie przestrzeni poprzez nadmierną jej urbanizację. Odbywa się to bez analizy bliższego i dalszego otoczenia, istniejącego zagospodarowania czy historii danego miejsca. W wielu przypadkach, w wyniku takiego postępowania zamiast poprawiania warunków życia mieszkańców danej miejscowości następuje ich pogarszanie. Z pola widzenia umyka człowiek z jego potrzebami w zakresie podstawowych funkcji życiowych, na miarę XXI wieku i sferą duchową. Nie są brane pod uwagę rezultaty aktywności i twórczości poprzednich pokoleń, określane też czasem jako spuścizna historyczna [Chodyła 2005]. Całość tej spuścizny w materialnym (krajobraz kulturowy), jak i niematerialnym (przestrzeń historyczna) wymiarze określono mianem dziedzictwa kulturowego [Bogdanowski 1991, s. 13]. Kontekst tego pojęcia jest bardzo szeroki i ostatecznie można za *Wielką Interaktywną Encyklopedią Multimedialną* powiedzieć, że dziedzictwo kulturowe to ogół dorobku społeczeństw (narodów i środowisk) w zakresie nauki, sztuki, architektury oświaty i techniki, jaki został wytworzony w trakcie jego historycznego rozwoju. Istotne jest to, aby przekazywanie tego dorobku odbywało się cią-

gle, z pokolenia na pokolenie [*Wielka Interaktywna...*].

Zakres pojęcia dziedzictwo kulturowe powinien być precyzyjnie określony i przypisany do konkretnego miejsca bądź obszaru. W zależności od jego wielkości można mówić o dziedzictwie kulturowym miejscowości, regionu, czy szerzej kraju, a nawet świata. Ważnym staje się dokładne opisanie, w sposób naukowy, posiadanych zasobów, a następnie przekazanie tych informacji lokalnemu społeczeństwu, aby zwrócić jego uwagę na stan posiadania i wartość jaką mają poszczególne elementy składowe analizowanej przestrzeni. Znajomość tego, co w danym miejscu jest ważne, atrakcyjne, wyróżniające i wartościowe, co należy zachować a co pielęgnować, umacnia poczucie więzi i tożsamości społeczeństwa z tradycją. Wyzwała to potrzebę szanowania i ochrony tego wszystkiego, co wokół siebie znajduje, utrzymania pierwotnych wartości, które nawarstwiły się w ciągu wieków. W tym kontekście dziedzictwo kulturowe staje się własnością społeczną mieszkańców wsi lub miasta [Chodyła 2005, s. 40].

Krajobraz kulturowy

The cultural landscape

Elementem dziedzictwa kulturowego jest krajobraz kulturowy. Zdaniem M. Korneckiego *Krajobraz kulturowy jest zapisem historii w konkretnej przestrzeni i na jego*

Ryc. 1. Jednolita kolorystyka dachów wsi Księgienice Wielkie, 2006 (fot. Z. Kuriata)

Fig. 1. The uniform roof colouring of the village Księgienice Wielkie, 2006 (photo by Z. Kuriata)

kształt oraz cechy tożsamości złożyły się czynniki zarówno pierwotne, pochodne od natury, jak wtórne, będące wynikiem działalności człowieka [Kornecki 1991, s. 19]. Przy czym jest to działalność rozciągnięta w czasie. Poprzez tysiąclecia człowiek zmieniał warunki naturalne świata przyrody, przystosowując je do swoich potrzeb, uwzględniając jednocześnie postępujący rozwój cywiliza-

cyjny. W początkowym okresie nie było dysproporcji pomiędzy przyrodą, a tym co powstawało w jej obrębie. W miarę rozwoju potrzeb, techniki i organizacji społecznej wkroczenie w procesy przyrodnicze staje się coraz większe, silniejsze; w wielu przypadkach można mówić o degradacji środowiska naturalnego, w tym krajobrazu kulturowego czy wręcz o katastrofie ekologicznej.

Ryc. 2. Tradycyjna zabudowa wsi Radochów, 2008 (fot. Z. Kuriata)

Fig. 2. Traditional buildings of the village Radochów, 2008 (photo by Z. Kuriata)

Ogromnego znaczenia nabiera zatem konieczność odtworzenia tego środowiska, tj. zespołu elementów społeczno-ekonomicznych (osadnictwo, produkcja, kultura) i przyrodniczych, mając na uwadze ich wzajemne związki przestrzenne i genetyczne oraz występujące pomiędzy nimi współzależności [Plitt 2005].

Krajobraz kulturowy z całym bagażem dorobku materialnego i duchowego społeczności (czy społeczeństw) jest ściśle związany z określonym obszarem, który jest przez nią zamieszkiwany. Powstając w konkretnym miejscu odzwierciedla jej związki z położeniem geograficznym, zastanym środowiskiem naturalnym, podziałami politycznymi i terytorialno-administracyjnymi, rozwojem kultury materialnej i społeczno-gospodarczej. Do tego należy jeszcze dodać powstające nawarstwienia w czasie, wynikające ze zmian ustrojowych, postępującego rozwoju cywilizacyjnego, wpływów zewnętrznych różnych kultur czy panującej w danym okresie mody.

Zakres rzeczowy krajobrazu kulturowego jest szeroki i złożony, a do tego jeszcze zróżnicowany, stąd jego opisywanie powinno ograniczać się do konkretnego miejsca, obejmować jego poszczególne elementy i być odniesione do określonego okresu historycznego. Prowadzone badania przy tak złożonej strukturze powinny być badaniami interdyscyplinarnymi, co daje gwarancję prawidłowej rejestracji stanu wyjściowe-

go, z jakim mamy do czynienia w danej miejscowości, właściwie przeprowadzonych analiz i postawionych wniosków, a tym samym podjęcia prawidłowych decyzji co do dalszych kroków w zakresie zarówno ochrony elementów najcenniejszych, jak i wprowadzenia nowych wartości z korzyścią tak dla przyrody, jak i człowieka. Aby tak było należy przekonać społeczności lokalne do proponowanych rozwiązań, pokazując jednocześnie jakie wartości tkwiące w otaczającej przestrzeni są tymi elementami najważniejszymi, wyróżniającymi i stanowiącymi o tradycji danego miejsca. Istotne jest powiązanie każdego człowieka z otaczającą go przestrzenią, określenie zakresu współodpowiedzialności za jej kształt, a jednocześnie postawienie warunków jakie należy spełnić, aby powyższe postulaty zostały zaakceptowane, a w dalszej perspektywie zrealizowane. Stąd ważne jest znalezienie, czy określenie takich wyróżników przestrzeni¹, które będą ją definiowały i stanowiły wyraźne powiązanie z danym miejscem (ryc. 1, 2). Idzie zatem o jego głęboką charakterystykę, pozwalającą przypisać określone atrybuty, a jednocześnie dotrzeć do treści zawartych w danym wnętrzu. Zrozumienie sensu miejsca pozwala na prawidłową jego interpretację – ta z kolei na uzyskanie motywacji do właściwego działania, a jednocześnie utożsamiania się z tym miejscem każdego mieszkańca [Myczkowski 2003]. Tożsamość miejsca, bo o niej mowa,

jest tym elementem, na który należy zwracać szczególną uwagę w przypadku podejmowania działań w zakresie nowego ładu przestrzennego i zagospodarowania danej przestrzeni zgodnie z aktualnymi potrzebami, tak aby pogodzić działania człowieka z przyrodą.

Instrumenty ochrony dziedzictwa kulturowego

Instruments for the protection of the cultural heritage

Nasze dzisiejsze krajobrazy, szczególnie wiejskie, stają się w wielu przypadkach nijakie i pozbawione tożsamości, czasem wymagają natychmiastowych działań w zakresie poprawy ich jakości. Dewastacja krajobrazu poprzez pozbawianie go tożsamości, zaciera jego wartość, tworzą się przestrzenie bez wyrazu, a to prowadzi do braku więzi pomiędzy mieszkańcami a miejscem, w którym żyją [Królikowski 2004]. A przecież życie codzienne dokonuje się w określonym miejscu; zachodzi pewna jedność pomiędzy funkcjonowaniem z jednej, a miejscem z drugiej strony. To jak człowiek żyje nierozzerwalnie wiąże się z tym, gdzie to się odbywa, w jakiej przestrzeni funkcjonuje jak ją odbiera, jaką wartość dla niego przedstawia. Jak mówi Ch. Norberg-Schulz owo miejsce nie jest abstrakcyjną przestrzenią, ale re-

alnością określaną przez konkretne rzeczy i odznaczającą się pewną stabilnością w czasie. Bo to co trwałe daje życiu oparcie i sens.

Zmiany zachodzące w ostatnim czasie w demografii, migracje ludności z miasta na wieś, eliminacja tradycyjnego rolnictwa, dewastacja środowiska naturalnego, brak nawiązania do kultury regionu, małe zainteresowania mieszkańców własnym otoczeniem to zagrożenia, jakie spotyka się na terenach wiejskich. Prowadzi to do rozbicia planistycznego tradycyjnego organizmu wiejskiego, z jego starym układem ruralistycznym i regionalną zabudową, a także do powstania braków w zakresie świadomego kształtowania otoczenia¹.

Jednym ze sposobów na zahamowanie postępującej dewastacji krajobrazu wiejskiego, a szerzej rzecz ujmując istniejącego jeszcze dziedzictwa kulturowego polskiej wsi, jest wdrażanie Programu Odnowy Wsi realizowanego z powodzeniem w chwili obecnej między innymi na terenie województwa dolnośląskiego i opolskiego². W działania te włączył się również Instytut Architektury Krajobrazu Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu. W latach 2003–2008, na mocy wcześniej zawartego porozumienia (umowy intencyjnej), corocznie zawierane były umowy pomiędzy Uniwersytetem Przyrodniczym we Wrocławiu (dawniej Akademią Rolniczą we Wrocławiu) a Urzędem Marszałkowskim Województwa Opolskiego na wykonanie opracowań wykorzy-

Ryc. 4. Rozmieszczenie wsi na terenie województwa dolnośląskiego, dla których wykonano opracowania w latach 2004–2008 (oprac. M. Kuriata)

Fig. 4. Location of villages in the province of Lower Silesia, for which studies were performed in the years 2004-2008 (prepared by M. Kuriata)

stywanych w ramach Programu Odnowy Wsi Opolskiej, jaki realizowany jest od kilkunastu lat w tym województwie. W województwie dolnośląskim umowy zawierane były bezpośrednio z poszczególnymi gminami (ryc. 3, 4).

Na podstawie powyższych umów pracownicy naukowcy Instytutu Architektury Krajobrazu wraz ze studentami kierunku architektura krajobrazu, wykonywali plany rozwoju miejscowości dla wskazanych wsi. Było to corocznie dziesięć miejscowości w województwie opolskim, laureatów konkursu Piękna Wieś Opolska i kilka w województwie dolnośląskim³.

W województwie opolskim miejscowości objęte opracowaniem są rozproszone, jednak zauważa się ich koncentrację w środkowej i południowo-wschodniej części województwa. Rozmieszczenie poszczególnych wsi objętych opracowaniami w województwie dolnośląskim koncentruje się w pobliżu miasta wojewódzkiego. Świadczy to o wzroście świadomości społecznej mieszkańców tych terenów, jak i ich większym zaangażowaniu w działania na rzecz poprawy warunków życia oraz ochrony otaczającego krajobrazu. W obu województwach wyróżnić też można obszary, gdzie takiej aktywności nie ma; w województwie dolnośląskim jest to jego część północna, zachodnia, częściowo południowa, w opolskim rejon północno-zachodni.

Tab. 1. Zestawienie wsi objętych opracowaniem

Table 1. Statement of villages covered by the development

Województwo opolskie		Województwo dolnośląskie	
wsie z konkursu „Piękna Wieś Opolska”	58	wsie opracowywane na podstawie umów z gminami	65
wsie gminy Branice	20		
wieś pilotażowa – Pilszcz	1		
Razem wsi	79	Razem wsi	65

Do chwili obecnej opracowania w postaci programów rozwoju miejscowości, pogłębione analizami stanu istniejącego, wykonane zostały i przekazane władzom lokalnym dla 144 wsi (tab. 1).

Ogólny zakres opracowań obejmował między innymi (zgodnie z umową):

- inwentaryzację elementów przestrzeni, urządzeń oraz infrastruktury technicznej i społecznej wsi,
- analizę zagospodarowania przestrzennego terenów zabudowanych wsi,
- koncepcję urządzenia wyznaczonego (wybranego) obszaru wsi, w tym opracowanie projektu małej architektury dla wybranego terenu wg uzgodnień z liderami działającymi w Programie Odnowy Wsi.

W trakcie inwentaryzacji i opracowań zwracano we wsiach uwagę na wszystkie elementy tworzące ich krajobraz. Z tego powodu analizami zostały objęte następujące grupy zagadnień:

1. otoczenie wsi – układ pól i zieleń śródpolna;
2. układ przestrzenny wsi – ochrona układu ruralistycznego;
3. formy zabudowy – wyróżnienie cech regionalnych zabudowy;
4. architektura budynków – budynki i ich zespoły szczególnie cenne;
5. obiekty zabytkowe i charakterystyczne – określenie obszarów chronionych;

6. woda i zieleń w planie wsi – analiza zieleni po względem częstotliwości występowania, wyróżnienie gatunków zieleni rodzimej;
7. układ komunikacyjny – sposób kształtowania, możliwości i konieczność zmian;
8. infrastruktura techniczna – strefy ochronne.

Powyższe analizy dawały podstawę do opisanego słabych i mocnych stron miejscowości, co było zbiorem wniosków z poszczególnych analiz szczegółowych ustawionych w odpowiednim rankingu. Znajdowało to również odzwierciedlenie na odpowiedniej planszy, która stanowiła punkt wyjściowy do stworzenia planu rozwoju miejscowości. Był on w pewnym sensie odpowiedzią na problemy zawarte w poprzednich podsumowaniach. Konsultowano go ze społecznością lokalną na wszystkich etapach jego powstawania, z tego powodu mieszkańcy działali zgodnie z zasadami programu Odnowy Wsi, którego priorytetem jest aktywność i inicjatywa mieszkańców wsi.

Podsumowanie

Conclusion

- Na podstawie przeprowadzonych badań i analiz można stwierdzić, że najistotniejszym elementem w procesie projektowania zagospodarowania przestrzennego wsi, a tym samym ochrony i zachowania jej dziedzictwa kultu-

rowego jest wiedza i świadomość społeczna.

- Ważną składową projektu są konsultacje społeczne. Pokazanie dobrych i złych stron miejscowości oraz zaprezentowanie możliwości prawidłowego jej rozwoju, co daje duże szanse na to, że pomysł zostanie w pełni zaakceptowany i zrealizowany.
- Program ochrony dziedzictwa kulturowego wsi nie może być tylko jednorazową akcją, musi działać ciągle. Stąd kluczowym staje się zapewnienie stałej opieki ze strony gminy (odpowiedni pracownik). Osoba zajmująca się tym programem musi być właściwie do tej roli przygotowana (posiadane wykształcenie, wprowadzona w zakres działań po cyklu szkoleń, przez cały czas dokształcająca się).
- Ochrona dziedzictwa kulturowego w ramach planów rozwoju miejscowości, a także projekty zagospodarowania poszczególnych fragmentów wsi, powinny być wykonywane przez wyspecjalizowane i odpowiednio do tego przygotowane biura bądź zespoły projektowe.
- Należy unikać realizacji projektów, które są wynikiem spontanicznych działań samych mieszkańców danej miejscowości, gdzie nie ma nadzoru fachowca. Projekt obejmujący swym zasięgiem wybrany teren powinien być częścią projektu dla całej wsi, bo tylko tak można określić

główne kierunki jej rozwoju przestrzennego, gospodarczego i społecznego.

Zbigniew Kuriata

Irena Niedźwiecka-Filipiak

Instytut Architektury Krajobrazu
Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu
Institute of Landscape Architecture
Wrocław University of Environmental and Life Sciences

Przypisy

¹ Znaczenie wyróżników w kształtowaniu planu rozwoju miejscowości szerzej w [Niedźwiecka-Filipiak 2009].

² Program Odnowy Wsi ma początki na zachodzie Europy w latach 70. XX w. Powstał w Bawarii, następnie Nadrenii-Palatynacie i Dolnej Austrii, a miał za zadanie wyjście z impasu gospodarczego i ratowanie ginącego krajobrazu wiejskiego. Na terenie Polski początki Programu Odnowy wsi związane z Opolszczyzną, gdzie program ten realizowany jest z powodzeniem od 1997 r. W roku 2001 rozpoczęto jego wdrażanie w woj. pomorskim, w 2002 r. śląskim i zachodniopomorskim, a od 2004 r. w dolnośląskim. Na temat funkcjonowania i zasad programu Odnowa Wsi zob. więcej m.in. w [Wilczyński 2003].

³ Szerzej działania i metodę opisano w [Niedźwiecka-Filipiak, Kuriata 2010].

⁴ *Ibidem*, s. 15.

Literatura

1. Bogdanowski J., 1991, *Spuścizna historyczna a społeczeństwo* [w:] „Ochrona Zabytków”, R. 44, nr 1.
2. Chodyła Z., 2005, *Krajobraz – krajobraz kulturowy – dziedzictwo kulturowe – ochrona krajobrazu i dziedzictwa kulturowego* [w:] „Kultura krajobrazu Europy Środkowej”, Zielonogórskie Studia Łużyckie 4, Wyd. Uniwersytet Zielonogórski, Zielona Góra, s. 39–40.
3. Kornecki M., 1991, *Krajobraz kulturowy. Perspektywy badań i ochrony* [w:] „Ochrona Zabytków”, R. 44, nr 1.
4. Królikowski J. T., 2004, *Elementy semiotyczne dzieła architektury* [w:] „Społeczno-kulturowe podstawy gospodarowania przestrzenią. Wybór tekstów”, Wyd. SGGW, Warszawa.
5. Kuriata Z., 2006, *Zmiana wizerunku wsi w ramach Programu Odnowy Wsi* [w:] „Problemy współpracy na rzecz ekorozwoju Sudetów”, Wyd. Muzeum Przyrodnicze w Jeleniej Górze, Jelenia Góra, s. 145–150.
6. Myczkowski Z., 2003, *Krajobraz wyrazem tożsamości w wybranych obszarach chronionych w Polsce*, Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki, Kraków.
7. Niedźwiecka-Filipiak I., 2009, *Wyróżniki krajobrazu i architektury wsi Polski południowo-zachodniej*, Wyd. Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu, Wrocław.
8. Niedźwiecka-Filipiak I., Kuriata Z., 2010, *Architektura krajobrazu w Programie Wsi Opolskiej*, Wyd. Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu.
9. Norbert-Shulz Ch., 2004, *Architektura jako obraz świata* [w:] „Społeczno-kulturowe podstawy gospodarowania przestrzenią. Wybór tekstów”, Wyd. SGGW, Warszawa, s. 138–143.
10. Plitt J., 2005, *Wciąż aktualne spostrzeżenia Marii Dobrowolskiej na temat krajobrazu kulturowego i jego przemian* [w:] „Krajobraz kulturowy. Aspekty teoretyczne i metodologiczne”, Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego PTG nr 4, Sosnowiec, s. 32–39.
11. *Wielka Interaktywna Encyklopedia Multimedialna*.
12. Wilczyński R., 2003, *Odnowa wsi perspektywą rozwoju obszarów wiejskich*. Fundacja Fundusz Współpracy Program Agro-Info, Poznań.